

De vitaliteit van de westerse beschaving (1958)*

Het grote probleem van onze dagen is dat van het behoud van de westerse cultuur.

Laat mij u meteen verzekeren, dat gij geen alarmistische geluiden van mij zult horen. Ondergangsprefetieën, jammerklachten over het verval van onze beschaving, – dat zijn zetten in de ondermijningstactiek van haar belagers. Mijn thema zal integendeel zijn: de vitaliteit van de westerse beschaving, haar voortdurende en onuitputtelijke vruchtbaarheid. Maar wij dienen ons er rekenschap van te geven, dat ons leven en werken ligt onder de schaduw van een totale bedreiging, een bedreiging van buiten namelijk, van Rusland en zijn overal verspreide communistische of half-communistische werktuigen.

Zelfhandhaving is daartegenover geboden. Een te moeilijker taak misschien, omdat de plotselinge, tot de verbeelding sprekende uitdaging van een oorlog niet is wat wij verwachten moeten: de atoombom is de paradoxale waarborg van de wereldvrede. Het komt aan op geestelijk weerstandsvermogen tegen de overvleugeling door een systeem dat, in weerwil van alles wat wij van zijn praktisch effect nu langzamerhand weten, op achterlijke en misdeelde groepen, op absolutistisch aangelegde geesten, altijd nog aantrekkingskracht uitoefent en dat profiteert van al onze zwakheden, economische en sociale, maar vooral ook intellectuele en psychische.

Daarom is het dienstig om die campagne van pessimisme en zelfkritiek, waarmee men het erop toelegt ons moreel aan te tasten, eens wat nader te bekijken. Er komen allerlei trucs aan te pas. Zelfs hult het pessimisme zich soms in de schijn van optimisme, en doet zich blijmoedig en hoopvol voor. Niet dat dit altijd nodig is. Er zit in de menselijke aard een trek, die op visioenen van verwording en onheil respondeert. Ertegenover kan de goddelijke heilsbelofte te stralender uitkomen. Zo bij Augustinus, bij Bilderdijk. Maar zelfs het loutere pessimisme van Spengler vond een dankbaar publiek.

's Werelds loop heeft zich tot dusver naar de ongeluksvoorspellingen niet gericht. De generatie die Spengler als een profeet aanvaardde, moest wel een zware beproeving van het avondland beleven, maar in plaats van dat die tot ondergang leidde, doorstond

de westerse cultuur ze glansrijk.

De jaren vóór die crisis – dat was eerst recht een angstige en uitzichtloze tijd geweest. Het beklemmendst was toen de verdeeldheid, de onzekerheid, de moedwillige blindheid onder de volken van het Westen. En de economische malaise, die zoveel had bijgedragen om Hitler aan de macht te brengen, de verlamme werkloosheid, – er waren ogenblikken dat daar eenvoudig geen kruid tegen gewassen scheen.

Maar zie, in de oorlog ontwaakte de geest van verweer. Diepe reserves van kracht bleek onze beschaving te bezitten. Engeland gaf het voorbeeld, maar dat dit insloeg, was mogelijk omdat ook in het onder de voet gelopen Westeuropese continent de traditie van vrijheid en menselijke waardigheid levend was gebleven. Het grootste mirakel van alles, het meest hoopgevend verschijnsel, is dat het Duitse volk zich na de instorting hervond. Temidden van de puinhopen bleek daar de maatschappij de levenskiemen van haar beter verleden bewaard te hebben. Het Duitse volk kon zich na die boze droom weer naast het Westen scharen. De historie zegevierde over de nihilistische revolutie.

Maar dit bracht nog geen oplossing. De Sovjet-Unie was tot in Midden-Europa opgedrongen, en West-Europa scheen aan de beurt. De geschiedenis kent eigenlijk geen oplossingen.

‘Drama zonder ontknoping: elk besluit glijdt in hervatting van de intrige over.’¹

Maar de intrige van het nationaal-socialisme had dan toch een einde gehad, dat als een klinkend bewijs van de leefkracht van de westerse cultuur mag gelden. Vooral omdat er meer is dan enkel het overléven van het historische Duitse volk. De westerse volken zijn erin geslaagd, in weerwil van die verwoestende oorlog, de welvaart van hun bevolkingen op een hoger peil te brengen en tegelijk een tevoren nooit gekende zekerheid te waarborgen aan de brede lagen van hun samenleving. De welvaartstaat is natuurlijk geen plotseling naoorlogs produkt. Hij is in een lange periode van sociale strijd voorbereid. Zoals wij hem nu in wezen zien, is hij een treffend getuigenis van de vindingrijkheid, van de vormkracht, en van de menselijkheid van onze cultuur. In de nieuwe strijd waarvoor wij staan, levert hij bovendien een niet te onderschatten element van kracht. Zeker, dat is geen simpele verworvenheid. ’t Is iets dat om zo te zeggen dagelijks tegen inzinkingen en barsten moet worden beveiligd. Maar

vergeleken met een vorige periode staan wij daarom niet minder op een steviger en een hoger grondslag.

Ik voor mij besluit alvast uit wat ik opmerk, dat ondergangsprofetieën geen objectief gegeven verschaffen omtrent de vitaliteit van de tijdvakken waarin zij werden vernomen. Zij moeten verklaard worden uit de subjectieve geestesgesteldheid van de verkondigers; uit hun subjectieve reactie op maatschappelijke verschijnselen, die minder betekenden dan zij dachten.

De vraag zou trouwens gesteld kunnen worden, of dat hele begrip *verval van een beschaving* wel zin heeft. Een beschaving is een uiterst samengesteld verschijnsel, bovendien aan voortdurende verglijding en verschuiving onderhevig. Hier zal iets afsterven, daar vormen zich tegelijkertijd nieuwe loten. Men kan van de tijdgenoten niet verwachten, zelfs van de geleerdste sociologen niet, en nauwelijks van de latere beschouwers, de historici, dat zij het geheel evenwichtig met hun blik kunnen omvatten en een oordeel geven over bloeistadium en vervalstadium op een gegeven tijdstip, dat absolute waarde heeft. De prognose 'hopeloos' te stellen zal altijd een waagstuk zijn, en zelfs met een 'hopeloos tenzij' (tenzij wat de beoordelaar zelf toevallig als redmiddel bedacht heeft) vergrijpt men zich aan de soevereiniteit van de oneindig vindingrijke toekomst.

Vanwaar dan toch die gedurige buien van mismoedigheid of balsturigheid? Onze cultuur put kracht uit haar rijk verleden, maar maakt tegelijk gestadige verandering door. Zonder verandering geen leven, en juist hier blijkt haar gezondheid. Maar iedere verandering, hoe heilzaam ook voor het geheel, of hoe heilzaam op den duur, wekt ergernis bij sommigen, bij groepen, doet hun soms ook werkelijk pijn of schade. Hier is een rijke bron van aanklachten tegen de tijd, waarvan niet alleen onze tijd weergalmt.

In het midden van de negentiende eeuw had het vooruitgangsoptimisme de overhand. De triomfen van de rede werden gevierd; de wetenschap, de techniek openden heerlijke verschieten. Toch hoort men ook dan een constante tegenstem de somberste waarschuwingen uiten. Dat geloof zelf in de onafhankelijke macht van de mens om zijn lot te bepalen werd aangevoerd als een bewijs van naderende rampen. Ik zou Lamennais kunnen aanhalen, of Groen van Prinsterer, maar laat mij u die stem doen horen zoals zij nog tegenwoordig klinkt.

De gelovige voelt zich geschokt door de voortschrijdende ont-

kerstening. Wat tellen hem daarnaast de triomfen van de wetenschap of de vermenigvuldiging van de stoffelijke goederen! Zelfs ziet hij hier soms een tragische of een zondige begoocheling: de mens, die zich laat bekoren door de schijn van macht over 'alle koninkrijken der wereld en hun heerlijkheid'. – 'Over een groot deel der wereld' – ik citeer een schrijver van nu, onbelangrijk in zichzelf, maar typisch voor een soort – 'heeft zich de rijkdom uitgebreid.' En als hij daaraan toevoegt: 'waartegen het evangelie waarschuwt', legt hij uit, dat daarmee de *gehechtheid aan rijkdom*, de *zucht naar rijkdom* bedoeld wordt. 'Deze begeerte, die de mensheid meer dan ooit heeft aangeraakt, vormt de eigenlijke woestijn van Gods Afwezigheid.'

Heeft werkelijke begeerte naar stoffelijk welzijn de mensheid meer dan ooit aangeraakt en haar het geestelijke doen verwaarlozen? Als iedere boetprofeet, iedere aanklager van zijn tijd van welk gedachtenstelsel uit ook, zo graag de vergelijking met het verleden inroept, dan is het omdat hij daar vrij spel heeft. Niets is gemakkelijker dan te werken met fatsoeneringen of vereenvoudigingen van het verleden, waarin de werkelijkheid, die vroegere generaties met niet minder moeite en nood beleefden dan wij, nauwelijks meer aanwezig is, maar die het voor het effect gewenst contrast opleveren. De *historicus* weet – of hij kan weten –, dat in de eeuwen van de heerschappij der kerk, of der kerken, de mens minstens zozeer gebonden was aan de materie; dat zijn kinderlijk of dogmatisch geloof hem voor hebzucht of hartstocht niet hoedde; dat de maatschappelijke regelingen van eigendom, bestuur of rechtspraak met een verdrukking en wreedaardigheid gepaard gingen, waaruit men minstens zozeer tot Gods Afwezigheid zou kunnen besluiten. Dat zou, voeg ik eraan toe, een ongerechtvaardigd, een in de diepste zin onhistorisch besluit zijn. Maar dit geldt ook voor het heden. De vormen zijn anders geworden. Dogmatiek en organisatie hebben in het geestelijke veel van hun vat verloren. Maar daarmee is niet alles gezegd. In de redelijk verantwoorde dienst van kennis en van maatschappelijke rechtvaardigheid kan de zucht naar het geestelijke een bevrediging vinden, die ik mij voorstel, dat niet minder aan Gods Plan beantwoordt, dan in de eeuwen van het geloof het concilie van Trente of de synode van Dordt.

Maar er klinkt een ander motief op in de protesten tegen de tijdgeest. Het vooruitgangsoptimisme heerste in de vorige eeuw speciaal onder hen die de rationalistische en humanistische ten-

denties van de westerse beschaving aanhingen en voortzetten. In die kring zelf nu vertoonde zich, van het midden der eeuw af reeds, een reactie. Tocqueville en John Stuart Mill voelden zich bezorgd. Renan, Flaubert, Taine gaven uiting aan bittere afkeer van de ontwikkeling die zij beleefden. 1848 had de eerste erge schok toegediend aan de burgerlijke liberalen. De Parijse Commune van 1871, na Duitslands verpletterende overwinning op Frankrijk, – dat kwam nog harder aan, niet enkel bij de Fransen. En terwijl Nietzsche verguisde, trok Jacob Burckhardt zich terug in stoïcijnse berusting. Ook Fruin, eens blakende van voldoening en vertrouwen, zag het op later leeftijd donker in. Hoevelen zijn er heden niet geneigd te menen dat die vrezen bewaarheid zijn. ‘Onze eeuw,’ schreef mij een vriend onlangs, ‘is een rampzalige eeuw.’ Ik antwoordde: ‘Zeker, de twinstigste eeuw is reeds nu heel iets anders dan een idylle. Maar wel beschouwd is de geschiedenis van de mensheid dat nooit geweest. En de ware rampzaligheid steekt niet in de maat van menselijk leed, in de getallen van de gesneuvelden of de vermoorden. Zij zou moeten blijken in de reddeloze ontarding van de menselijke samenleving. Ik nu word veeleer getroffen door het verbazend weerstandsvermogen dat die getoond heeft – in ons Westen dan, maar is dat niet onze wereld?’

En *weerstandsvermogen*? Ik zei al, dat er in de sociale hervormingen een onverzwakte *scheppingskracht* blijkt! Maar juist die hervormingen verklaren mee de zwartgalligheid van zoveel intellectuelen, toen en nu. De opkomst van het proletariaat beangstigde en verbitterde de mannen die ik noemde, door mogelijke consequenties voor de internationale samenleving, maar eerst en vooral door wat ze voor de verhoudingen thuis kon gaan betekenen. De beschaving scheen hun alleen veilig bij een maatschappelijke elite. Zij leek hun het *bezit* van de aristocratische of welgestelde-burgergroep waartoe zijzelf behoorden en zij konden zich niet anders voorstellen dan dat haar lot onverbreekelijk met het hunne verbonden was. En hún positie, inderdaad, die was bedreigd. De Zwitserse democratie won niet zo snel als Burckhardt al in 1846 duchtte. De Commune, die Renan, Flaubert, Taine, buiten zichzelf bracht van angst en haat, liep op niets uit. Toch voelde in heel het volgend tijdperk, en tot op heden, de welgestelde bourgeoisie zich op haar uitstekende plek in de maatschappij in het nauw gebracht.

Maar men kan het ook andersom zeggen, en opmerken, dat de massa allengs werd opgeheven uit de jammerlijk onmenswaardig-

ge toestand, waarin zij zich in het hoogtij van aristocratische en burgerbeschaving bevond. En leed daarmee de beschaving een overeenkomstig verlies? Gingen humanisme en onderwijs teloor, zoals Treitschke en Renan voorspelden? Werd onze samenleving een *wasteland*, en wij allen *stuffed men, hollow men*? – om met T. S. Eliot te spreken, bij wie men aarzelen kan of het zijn christelijk geloof is dan wel zijn aristocratisch levensgevoel, dat hem in die globale veroordeling troost doet zoeken. De onderscheiding tussen *kwalitatief* en *kwantitatief*, gebezigd door de Amerikaanse socioloog Nef² om de veranderingen aan te duiden die op de sociale omkeer van de laatste generaties zijn gevolgd, wordt dikwijls heel wat minder voorzichtig gehanteerd dan hij doet, en dan wel om er de tegenwoordige staat van zaken mee neer te halen.

Welbeschouwd ontbrak er toch iets aan die negentiende-eeuwse beschaving, die de ellende om haar heen zo luchthartig vergat of met zo'n verbeterheid goed praatte. De uitingen van afkeer van het volk, de betogen dat de beschaving een onderbouw van gedweë loonslaven nodig heeft, zoals men ze dan aan alle kanten hoort, zijn wel deerlijk gespeend van dat humanisme dat die welvarende burgers in pacht meenden te hebben. Hun kwalitatieve cultuur miste toch althans één kwaliteit. En juist één, waardoor de westerse cultuur zich altijd, in potentie, onderscheiden heeft. Ik bedoel een verantwoordelijkheidsgevoel voor de gemeenschap in haar geheel. De ontwikkeling die zich in onze zagezegd rampzalige eeuw in versneld tempo heeft doorgezet, heeft dat zintuig van onze cultuur versterkt en daarmee haar gevoeligheid, ik bedoel: perceptievermogen, verrijkt.

Ik ken natuurlijk de gebruikelijke bezwaren. De techniek stelt de mensheid aan zelfvernietiging bloot. De ontwikkeling der wetenschap heeft tot een verengend specialisme geleid. Film, televisie ontwennen de jeugd aan degelijk lezen. De kunst is losgeraakt uit de traditie, wil enkel nog maar onmiddellijke reflexen. Zelfs zijn er talentvolle jongelui, die zich verlustigen in het stelselmatig opvijzelen van angst en absurditeit als de waarmerken van artistiek levensbesef, – een geesteshouding die wel waarlijk neerkomt op ontkenning van de kostbaarste krachten van onze beschaving. Maar al staan er nóg zoveel critici klaar om dat wild gepraat als diepzinnigheid toe te juichen, ik zie er niets anders in dan de vluchtige nawerking van de schokken van oorlog en revolutie, en ik ben heel rustig overtuigd dat de hoofdstroom van de ontwikkeling er zich niet aan zal storen.

Overigens, ik zing geen loflied op onze tijd, waarvan het refrein zou luiden: 'alles is in orde, slaap gerust.' Ik wil integendeel wekken en waarschuwen. Ik noem zwakheden, en er zijn er zeker nog heel wat. Maar ik ken geen groter zwakheid dan als men de gedurige veranderingen waaraan ons denken en leven zich moeten aanpassen, of die zij moeten overwinnen, enkel maar met een zucht van vermoeidheid of met schrik kan aanzien. Elke verandering, 't is waar, stoort ons in onze sleur en stelt ons voor problemen. Maar wij mogen niet verlangen, dat cultuur ons zal worden toegediend als de zoete vruchten de bewoners van Luilekkerland. Cultuur is worsteling. En wij worstelen.

Ik voor mij vind het huidig schouwspel van die worsteling indrukwekkend. In het beheersen van de materie, in de kennis van het menselijk leven, van het individuele zowel als van het maatschappelijke, maakt de westerse mens vorderingen als nooit tevoren, en elke ontdekking, elke nieuwe theorie, elke verschuiving van de verhoudingen roept spanningen op, die voorziening behoeven. Ik zeg: de westerse mens, want hij blijft het die hierbij leiding geeft, en als Rusland op technisch gebied soms een voorsprong schijnt te hebben, dan gaat het tevens gebukt onder een dwangregiem, dat zeker niet minder spanningen veroorzaakt, maar dat, in plaats van ze te overwinnen, ze onder druk verbergt. Het contrast van de schijneenheid daar en het gedurig twistgesprek hier bewijst geen kracht tegenover zwakheid. Onze vrijheid is met al haar bezwaren het doorslaand bewijs dat de westerse cultuur springlevend is.

Maar ondertussen zal het proces van democratisering en van opheffing van ongelijkheden, dat nog lang niet afgelopen is, voortgaan met aanstoot te geven aan groepen die nog altijd macht hebben en zich kunnen doen horen. Hier is nog altijd, naast de bezorgdheid der kerkelijken, een prikkel tot misprijzende oordeelvellingen over de reis waarop de geschiedenis ons meevoert, en tot vrees dat de westerse cultuur het er niet ongedeerd zal afbrengen.

Maar nu kom ik op een derde factor, die meer dan enige andere bijdraagt, bij sommigen, tot een gevoel van fnuiking, van spijt om verloren grootheid. Ik bedoel de afbraak van de overzeese posities van de Westeuropese landen, de opkomst van Azië en Afrika, en daarmee gepaard de verzwakking van Europa's machtspositie in de wereld. De tijd dat de wereldgeschiedenis om Europa scheen te draaien, is voorbij. Naast Amerika en tegen-

ver Rusland geldt het woord van West-Europa in de neutrale wereld van de pas bevrijde landen maar weinig meer. Lieden van heel verschillende geestesgesteldheid werken dit op heel verschillende wijze uit om West-Europa alle toekomst te ontzeggen. Daar zijn ten eerste de overtuigde kolonialisten, die niet uitgepraat raken over de halfheid en slapheid waarmee ons democratisch regiem in de kritieke jaren van '45 tot '49 de stelling heeft prijsgegeven, en over het verraad dat Amerika toen aan het Westen heeft begaan. Suez was voor hen een nieuw bewijs van de degeneratie van het Westen, terwijl de koppige strijd van Frankrijk in Noord-Afrika hun als een laatste kans verschijnt, hoewel zij voor de begeleidende excessen meest toch terugdeinzen. Kortom, 'een rampzalige eeuw'.

Ik kan hier natuurlijk niet in bijzonderheden treden. Mij komt het voor, afgezien van alle blindheid waarvan de Amerikaanse politieke leiding blijk heeft gegeven, en van de mogelijkheden van vergelijk of geleidelijkheid die misschien verpast zijn, dat zich hier een onafwendbare ontwikkeling heeft voltrokken. De koloniale volken waren door de westerse heersers uit de immobiliteit van hun sociale verhoudingen gehaald en ook geestelijk beroerd: gaande gemaakt door gedachten en leuzen die wijzelf hun brachten. Voeg daarbij de suicidal oorlogen waarin de Europese landen zich onderling wikkelden, en de positie van overheersing, zelfs van leiding, werd onhoudbaar.

Maar ligt in deze gang van zaken en in deze ontknoping een vonnis over de Westerse cultuur besloten?

Aan de koloniale machtspositie, en voor sommige leden der Westeuropese gemeenschap aan de suprematie in de wereld, heeft die cultuur haar essentiële waarden niet te danken gehad. – Onze economie? Het wonderbaarlijk herstel na 1945, of wil men na 1948, heeft ons geleerd dat wij zonder die kunstmatige steun kunnen. De wederopbouw, dat stoutmoedige Deltaplan, de industrialisatie, het zoeken naar nieuwe markten; ook de beheersing van de sociale en culturele gevolgen van die materiële ontwikkeling; – het geeft onze energie ruimschoots te doen. Wij kunnen het kolonialisme met gelatenheid als een episode achter ons stellen.

En wat de wereldpositie betreft, wij Nederlanders hebben ons bescheiden deel daaraan al een paar eeuwen geleden verloren. Het is nuttig om op te merken dat daarmee onze nationale beschaving niet afliep. Mogen wij uit die ervaring niet besluiten, dat ook Europa zijn wereldsuprematie kan verliezen zonder dat

daarom zijn cultuur haar vitaliteit behoeft in te boeten?

Mits, nogmaals, wij – wij Westeuropeërs en Amerikanen – ons bewust blijven van onze gemeenschappelijke taak van zelfhandhaving tegen een systeem, in de Sovjet-Unie zo machtig verschanst, waaronder de grondbeginselen van onze beschaving niet zouden kunnen bestaan. Democratieën vinden samenwerking altijd moeilijk, en er is in de westerse wereld maar al te veel onenigheid. Niettemin, vergeleken met de ongelukkige jaren dertig staan wij er ook wat dat betreft, heel wat beter voor.

Tot wat een sombere beschouwingen geeft ondertussen die verschuiving in machtsverhoudingen aanleiding! 't Is soms of men moedwillig een stemming zoekt te kweken, die ons voor de grote taak ongeschikt zou maken.

Daar is bijvoorbeeld professor Barraclough, onlangs in Londen Toynbee's opvolger geworden, voordien bekend mediëvist. In zijn boek *History in a Changing World*, van 1954, houdt Barraclough ons voor, dat de geschiedenis zoals wij die geleerd of beoefend hebben, geen zin meer heeft.³ Zelf is hij tot de erkenning van zijn verkwist leven bekeerd, zo plotseling als Paulus op de weg naar Damascus, door het schouwspel van de Duitsers, die in 1943 het beleg van Stalingrad moesten opbreken. Rusland was hem daarmee geopenbaard als de grote mogendheid van de toekomst. Hij berouwde de tijd die hij besteed had aan het bestuderen van de pauselijke kanselarij in de dertiende en veertiende eeuw, van de toenmalige keizers: daardoor wist hij nu niets van de Piasts, de Przemyslids, de Ruriks, of van Kazimir de Grote van Polen. 'Afscheid van Europa' noemt hij een van zijn lezingen, en hij haalt de schouders op over Lodewijk XIV, Napoleon en Bismarck, 'neolitische figuren, die voor onze tijd niets meer betekenen.'

'Ons Europees erfdeel', de titel van een pas in Engeland verschenen verzamelwerk, is voor hem een zinledige term. 'Het oude Europa heeft de geest gegeven.'

Zulk geschrijf brengt mijn gemoed in opstand. Als historicus kom ik op tegen de miskennis van een waarheid, die aan de geschiedenis haar onvervangbare waarde verleent: de onverbreekbare aaneenschakeling der tijden. Als Europeër verfoei ik het defaitisme. En dan de overwinning als maatstaf van alle dingen! Moeten wij heel de geschiedenis laten culminereren in het Kremlin omdat de Russen wonnen bij Stalingrad? 't Was een dubbeltje op zijn kant of Hitler had zijn slag binnengehaald, en dan zou een man als Barraclough ons zeker verteld hebben, dat het onze

eerst taak was overal naar de oorsprongen van het Derde Rijk te speuren!

Ik sluit de ogen niet voor de verandering, die wij zien voltrekken. Het komt neer op een omwenteling. Ik weet ook, dat zulke tijdsgebeurtenissen ons beeld van het verleden niet onaangetaast laten. Wij zien nú in Lodewijk XIV, Napoleon en Bismarck, naast alles wat zij bovendien waren, de onbewuste wegbereiders van de Europese machtsinstorting die wij beleven. Maar hieraan houd ik vast: dat wij nog altijd Europeërs zijn; dat ons verleden, die grote nationale eierzuchtelingen inclusief, ons heden helpt vormen; dat in ons de traditie leeft van een grote beschaving, groot en heilzaam in weerwil van alle tekortkomingen en dwalingen die tot onze menselijke natuur behoren; en dat het onze taak is, in de verschietsen en binnen de grenzen ons door die traditie geboden, verder te werken.

Dit alles wordt in beschouwingen van veel kanten tegenwoordig verduisterd. *Europeocentrische geschiedschrijving* is een term van verwijt geworden. Men predikt universalisme. Maar omdat Europa nú niet meer in het centrum van het wereldgebeuren staat, moet men daarom vergeten dat het dat lange tijd wel deed? en werkt die periode niet nog op veel manieren na? Universalisme lijkt mij trouwens als grondslag van wereldgeschiedschrijving praktisch onbruikbaar. Het toneel is te wijd, het gewoel erop te veelsoortig, dan dat het zich anders dan in de meest algemene omtrekken en zonder werkelijk contact met het gebeuren te bereiken in verband zou laten brengen. Wie méér wil, en zelfs wie dát wil, zal een standpunt moeten innemen, en hoe zal hij zich daarbij van zijn land en zijn cultuur kunnen losmaken?

Een bovenmenselijke opgave! En wat meer is, één die tegen de menselijke natuur ingaat. Zo grif als ik het recht zal erkennen van Indiërs of Chinezen om de wereldgeschiedenis te schrijven die hun past, zo stellig houd ik vast aan de overtuiging dat wij Europeërs de wereldgeschiedenis mogen en moeten hebben, die ons onze plaats in het haast onoverzienbare geheel duidelijker zal maken. Dat wil volstrekt niet zeggen dat alles in onderschikking aan het Europese belang moet worden gezien, of alleen bewonderd wat door Europeërs is verricht. Ook niet, dat naar mijn mening de Europese of de westerse cultuur kan worden opgevat als een gesloten geheel, waarop geen invloeden van buiten hebben gewerkt of werken. Maar hoe kan een mens – en de historicus moet toch vooral niet trachten iets anders dan een mens te

zijn – z'n in zijn eigen cultuurkring en haar eeuwenlange werking gevormde geest laten oplossen in een ongelede en anarchistische wereld, zonder dat hij zijn vruchtbaarst levensbeginsel kwijtraakt? Wij moeten – wij kunnen niet anders – de wereldgeschiedenis door de kleinere verbanden waarbinnen wij opgroeien benaderen. De vaderlandse geschiedenis, de geschiedenis van de westerse cultuurgemeenschap, dat moet voor ons een uitgangspunt en steeds een punt van oriëntatie zijn.

Maar neem nu een man als professor Locher, die onmiskenbaar zijn best doet om nuchter en zakelijk te blijven. Zelfs hij slaat voor,⁴ dat wij onze beste studenten (let wel!) buiten-Europese geschiedenis als bijvak zouden voorschrijven, en dat op het gymnasium tijd gevonden zou worden – ten koste, onvermijdelijk, van de studie der Grieks-Romeise wereld waaruit onze eigen beschaving ten dele is voortgekomen – om de aanstaande intellectuelen vertrouwd te maken met . . . waarmee? met China? met India? met Arabië? Dat die gebieden door specialisten worden bestudeerd, voldoet hem niet. Ik merk in 't voorbijgaan op, dat ik zulke studie voor een verrijking van ons geestelijk leven houd, en geen cultuur heeft, al sedert lang, zo wijde belangstellingen als de onze. Maar uitbreiding tot de gewone curricula, zoals Locher voor de geest zweeft, zou naar mijn inzicht alleen leiden tot versnippering van dat geestelijk leven en poespas in de hoofden.

Intussen, dit is niets bij het naïeve illusionisme, waaraan de rechte universalisten zich te buiten gaan. Zij vormen een talrijke schaar, en hun invloed doet zich in een nog veel wijder kring gevoelen. Ik zal alleen over Toynbee en Romein iets zeggen. Maar eerst een woord over de Morele Herbewapenaars. De karikatuur die zij zo ernstig bieden, zal ons oog scherpen voor de onhistorische trekken van die historici.

Ik vermoed dat velen van u die mooie tijdschriftjes wel ontvangen hebben, in het Engels, nu laatst ook in het Nederlands. Wat een bekoorlijke foto's! De gelukkige, stralende gezichten van al die Filippino's, negers, Chinezen, Birmezen – het roept een betere wereld in onze verbeelding op dan die wij kennen. Ik lees dan ook: 'Will Asia lead the way?' Van het arme Europa wordt niets meer verwacht. Alleen berouw over vroegere *trots en zelfgenoegzaamheid*, en nú: *nederigheid!* 'Wij hebben de mensheid in twee wereldoorlogen gestort. Wij hebben het materialisme geëxporteerd . . . Nederig vragen wij u, Azië en Afrika, het ons te vergeven.'

Dat de trots en zelfgenoegzaamheid, dat de oorlogen, tekenen zijn van de boosheid in de menselijke aard die ook door de westerse cultuur nooit volledig bedwongen is of zal worden – ik ken het. Dat echter de menselijke aard in Azië en Afrika niets anders zou bevatten dan die onweerstaanbare vriendelijkheid voor mr. Buchman's fotografen zo knap in beeld gebracht, – 't wil er bij mij niet in. Ik zal de bloedige despotismes van weleer in de oosterse wereld niet gaan opsommen; noch de moorddadige uitbarstingen van godsdienstig fanatisme en de vreselijke sociale misstanden nog van heden. Als ik eraan herinner, is het niet om te betogen dat die volken tot niets beters in staat zijn. Maar dat betere wordt niet met één slag verwezenlijkt door congressen waar schilderachtig geklede wereldburgers beminnelijke algemeenheden uiten en toejuichen. Slechts door harde arbeid, door generaties-lange worsteling met weerbarstigste tradities en vooroordelen zal men verder komen. Zoals het bij ons gegaan

is, deze fundamentele vergissing, dit luchtig heenkijken over de geschiedenis en decreteren dat alles op stel en sprong anders gaat worden, begaan ook Toynbee en Romein. En ook zij beiden overleinen de rol, die West-Europa nog spelen kan.

De tegenwoordige beroering in de tot voor kort koloniale wereld (zowel Toynbee als Romein beamen het) komt voort uit de inwerking van de westerse cultuur op de levensvormen daar vanouds inheems. Maar wat hebben wij hun gebracht? Wat hebben wij hun nog te bieden? Volgens Toynbee hebben alleen de Russen een geloof mee te delen, dat is hun voorsprong; een geloof afgeleid, hoezeer tevens verwrongen, uit de westerse cultuur. *Wij* hebben niets dan techniek: stenen voor brood. Het is precies wat wij de Morele Herbewapenaar hoorden zeggen: Niets dan materialisme.'

Is het niet verbazend dat Toynbee zwijgt over de zin voor sociale rechtvaardigheid, die in de laatste generaties in het Westen tot zo diep grijpende hervormingen heeft geleid en waarmee de bestuursambtenaren van Engeland, van Frankrijk, van Nederland in de Oost ook al lang wel degelijk de drukkende feodale verhoudingen trachtten te verlichten? Maar nog verbazender is, dat hij op een andere plaats, in verband met Turkije, zelf opmerkt dat wat de omwenteling in dat land van ons heeft afgekeken, is: de zin voor *fair play* en matiging in de politiek, één van de goede afen die wij westerlingen geloven dat wij de wereld kunnen

brengen'; verbazend, omdat hij vergeet, wanneer hij later zo bitter van 'stenen voor brood' spreekt.

Wat is de sleutel tot die tegenstrijdigheid? Het is dat Toynbee in zijn gemoed een behoefte voedt aan ostentatief neerhalen van zijn eigen zijde, een drang tot boetprediking. Erger. Hij heeft eens werkelijk durven schrijven dat wij een ontsnapping als de laatste oorlog is geweest, niet weer mogen verwachten; de hand over hand toenemende onverschilligheid maakt het wel zeker dat een volgend veroveraar gemakkelijk spel met ons zou hebben. Een gemoed dat in verderfelijk defaitisme lust schept. E

ieder keer wint dat gemoed het bij Toynbee van zijn geest. Het is met Romein niet anders. Hij heeft de laatste jaren aan de verhouding Europa-Azië veel aandacht besteed. Ook zijn voorstelling wemelt van blijken, dat zijn weten in een onopgelost strijd ligt met zijn willen. En wat hij wil, is ons doen geloven dat wij, dat heel de agressieve westerse samenleving, zich misdrager heeft tegenover dat zachtmoedige Oosten, dat nooit agressie tegen Europa heeft gepleegd, zodat er ons nu niets beters te doen staat dan tot inkeer komen. Het zou hem al genoeg zijn, als we neutraal bleven tussen het op oorlog spelende Amerika en het vredelievende Rusland. Dat is de eis door de Geschiedenis (door *zijn* geschiedenis!) aan ons gesteld, maar onze kracht, vreest hij reikt niet eens meer tot bescheiden rol. – Behoef ik te zeggen dat Westeuropese neutraliteit inderdaad *genoeg* zou zijn ... om Rusland en het communisme te doen zegevieren?

Maar het verbazende, ook bij Romein, is dan, dat hij ergens toelicht van de monsterlijke feodale toestanden in het Azië dat de Europeanen aantreffen, een realistische schildering geeft en zelf erkent, dat de indringers iets deden tot verbetering daarvan. Welhem niet belet, voor zijn gehoor in Djokja in vervoering te raken en uit te roepen: 'Azië heeft in zijn geschiedenis hogere triomf gekend dan de krijgsroem verlenen kan, triomfen in de werkedes vredes!' Europa blijkbaar niet ...

En toch is de culturele beïnvloeding van het Oosten door het Westen een hoofdthema van Romein's beschouwing. Hij heeft zijn visie op de wereldgeschiedenis samengevat in één van die verleidelijk korte formules, waarmee hij zo graag schermt – en met deze is hij al bijzonder ingenomen! –, formules, die een ogenblik mogen verrassen, maar waar het rijke en ongezeglijk historische leven zich al bitter slecht naar voegt! Hij neemt aar dat de vroege stadiën van het gemeenschapsleven van alle volke gelijke trekken vertoonden. Dat is het Algemeen Menselij

Patroon.⁵ Daarvan zijn de *Europese* volken allengs afgeweken. Dit is dus het grondgeheim van de westerse cultuur, dat zij is: een Afwijking van het Algemeen Menselijk Patroon (u hoort, hoop ik, de hoofdletters) Nu echter heeft de ontwaking van Azië, door die agressieve Afwijkers met hun inmenging onbedoeld teweeggebracht, een proces van assimilatie in gang gezet. De wereld wordt verwesterd, de Afwijking zal weldra geen afwijking meer zijn. In beginsel is zij, laatstelijk onder invloed van Sovjet-Rusland en van de Verenigde Staten, door de gehele wereld reeds aanvaard. In beginsel is de wereld al één.

Toen ik tot Toynbee zei, na afloop van zijn lezing *World Unity and World History*, die ik hem in 1955 in Londen hoorde houden: 'You spoke of mankind being one large family. It doesn't look much like it', antwoordde hij: 'No, Its looks more like a slaughter-house.' Dat was heel gevat. Hij bedoelde: wij *moeten*, het is ons enig alternatief voor vernietiging. En dit is ook de gedachte van Romein. Maar ik vind het een troosteloze gedachte. Ons enig alternatief... een droombeeld!

Want de verwestering van de wereld, die opheffing van de fameuze Afwijking – kan dat zomaar gaan? Cultuur is geen pasmunt, die als men haar aan een ander geeft, dezelfde waarde behoudt. Het is goed, gevormd in eeuwen, en onverbrekkelijk met de bezitter verbonden, met zijn geschiedenis, met de hoedanigheden en bekwaamheden die hem eigen zijn, en die eveneens in de loop van zijn ervaringen en die van zijn voorgelacht, van hun zwoegen en van hun tribulatiën, zijn ontstaan. De beschaving van een volk is maar het samenstel van die hoedanigheden, van die bekwaamheden, van die herinneringen. Zij is het produkt van de geschiedenis en zonder levend contact ermee krachteloos.

Hoe vrolijk dachten de Amerikanen na de oorlog – en heel wat Europeanen met hen –, dat het kolonialisme maar afgebroken behoefde te worden, en het Westen kon rekenen op de Aziatische en Afrikaanse volken als geestverwanten en bondgenoten. Het haperde daar al spoedig nogal pijnlijk aan. Een fel en lichtgeraakt nationalisme – een ressentimentsimperialisme noemt Bartstra het – was onder de eerste vruchten van de verwestering. Een vreemde inleiding tot dat éne-wereld-paradijs, dat in de verbeelding van Toynbee en van Romein al vrijwel verwezenlijkt schijnt. Maar nu dan heeft men bedacht, dat het ligt aan de armoede en onderontwikkeling van de voormalig koloniale wereld. Laat ons die bijspijkeren, en alles komt terecht. Ik heb alle sympathie met de politiek van steun aan de onderontwikkelde gebieden, maar

dat de zaak ook zelfs op dat ogenschijnlijk technische en materiële gebied zo eenvoudig niet ligt, beginnen wij al te begrijpen. Die steun rendeert maar slecht (u kunt het lezen in de oratie⁶ van de nieuwe Leidse hoogleraar Brand), als de kundigheden van een bevolking tekortschieten (en hoe zouden zij niet!) en als bovendien de ongezonde klassentegenstelling binnen een onderontwikkeld gebied (en zo is het nu eenmaal in de meeste geschapen) de aanwending in verkeerde kanalen stuurt. Ook hier dus laat zich de geschiedenis niet wegcijferen. Haastig idealisme is gedoemd tot onvruchtbaarheid. Hol optimisme is even gevaarlijk als het slopendst pessimisme.

Het overeenkomstige van de optimistische en de pessimistische beschouwingen die ik besproken heb, is dat zij alle erop uit zijn de leefbaarheid van de westerse speciaal van de Westeuropese cultuur te kort te doen. Er wordt een geestesgesteldheid aangekweekt, waarin iedere keer dat iemand een cultuurverschijnsel bespreekt zonder er Afrika of Azië bij te pas te brengen, hem het woord *hubris* naar het hoofd wordt geworpen; en eerst recht natuurlijk, wanneer hij achterlijkheden of onvolkomenheden van de oosterse samenlevingen aanroert. En wanneer iemand liefde betuigt voor de grootse traditie van het westers denken of van de westerse poëzie, zal hij *Westers chauvinist* heten.

Daar is iets door en door ongezonds in die gedurige depreciatie van ons eigen geestelijk bezit. Het Westen heeft geen geloof meer, roept men, en men komt ijverig aandragen, de één met dit, de ander met dat, dat dienst zou kunnen doen. Alsof men een ideologie maar uit de lucht kan grijpen! Geen geloof? Welnu, ik geloof in onszelf, in onze eigen traditie, die met haar onverdrotten experimenteren en veranderingen aandurven bewijst, dat zij aan de wereld nog wat te geven heeft. En die in ieder geval, zelfs als zij, om het even door overmacht van buiten of door eigen tekortschieten, opnieuw in nood mocht geraken, voor ons een onontbeerlijke bron van kracht blijft. Al die andere geloven zijn wensdromen, zij leiden de aandacht af van de afgewijde arbeid, van de stage worsteling, die vereist worden.

Strijd is de wet van het leven. Daarmee bedoel ik waarachtig niet dat wij het dodelijk karakter van een nieuwe wereldoorlog moeten miskennen. Wij moeten die afwenden met heel ons vermogen. Maar door Europa en zijn verleden af te vallen of uit te wisselen, door te kruipen voor Rusland, door holle schuldbelijdenissen jegens de Aziatische volken, – daarmee tonen wij ons vermo-

gen niet, en daarmee keren wij geen onheilen.
Een rampzalige eeuw? Het is een eeuw die eisen aan ons stelt.
En in weerwil van de weeklagers en de dromers zie ik om mij
heen verblijdende tekenen van de wil om daaraan te voldoen.

Noten

*Rede uitgesproken bij het afscheid als hoogleraar aan de Rijksuni-
versiteit te Utrecht op 31 mei 1958 en als zelfstandige publikatie versche-
nen bij Wolters-Noordhoff, Groningen 1958. Herdrukt in P. Geyl, *Ge-
schiedenis als medespeler*. (Utrecht 1959) 194-208, en in Engelse vertaling
gepubliceerd in *Delta*, II (1959) en in P. Geyl, *Encounters in History*.
(New York 1961) 276-290, en in de gedeeltelijk parallel lopende gelijkna-
mige uitgave die bij Collins, Londen 1963 verscheen.

(Noten van 1977)

1. Sonnet XXXVII in de bundel P. Geyl, *O Vrijheid!... Sonnetten*. ('s-
Gravenhage 1945) 38.
2. Zie J. U. Nef, *Western Civilization since the Renaissance. Peace, War,
Industry and the Arts*. New York 1963 (Harper Torch Book).
3. Geyl besprak G. Barraclough, *History in a changing world*. Oxford
1955 in: *Vrij Nederland*, 27-4-1957. Herdrukt in P. Geyl, *Geschiedenis
als medespeler*. (Utrecht 1959) 179-183.
4. Zie Th. J. G. Locher, 'Ueberwindung des europäozentrischen Ge-
schichtsbildes' (1954) in *Geschiedenis van ver en nabij*. Bundel versprei-
de geschriften van dr. Th. J. G. Locher. (Leiden 1970) 88-102. De ge-
citeerde passages op 101-102.
5. Zie J. Romein, 'Het Algemeen Menselijk Patroon, ontstaan, belangen
en draagkracht van historische ideeën', *De Nieuwe Stam*, 11 (1956)
133-148. Later in J. Romein, *Eender en anders*. Amsterdam 1964.
6. Zie W. Brand, *De eenheid der wereld*. Leiden 1957. Inaugurale rede
Rijksuniversiteit, Leiden.